

А.В. Кузьменко

ИЗУЧЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ США

В статье анализируется опыт педагогов США по вопросу обучения и воспитания юных граждан. Обосновывается целесообразность усовершенствования дидактической модели отечественного граждановедения.

O. Kuzmenko

THE STUDY OF CIVIL RIGHTS AT THE USA ELEMENTARY SCHOOL

The article deals with pedagogical experience of American teachers involved in education of young citizens. The author tends to prove the importance of improvement of the didactic model of Ukrainian civic education.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2010

УДК 371.3:33

Моргун Ю.О.

м. Харків, Україна

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність проблеми. Для сучасної незалежної України велике значення має формування здорової економічної системи, яка є важливою основою добробуту країни. Таку систему мають змогу створити лише кваліфіковані кадри, які отримують освіту в нашій країні. Тому актуальність набуває вивчення вітчизняного опиту дореволюційних років, коли почалось зародження та становлення широкої мережі комерційних навчальних закладів, що має інтерес, як для історико-педагогічної науки так і для функціонування системи освіти у ринкових відносинах.

Ступень досліджуваності проблеми. Дослідження проблеми комерційної освіти активізувалися на різних етапах історичного розвитку. Вперше в радянській історіографії стисла характеристика комерційних закладів була приведена в книзі крупного радянського дослідника проблем дореволюційної освіти Н.А.Константинова. Процес започаткування та становлення комерційної освіти розглянутий в працях М.В.Брянцева, П.М.Верховського, Л.М.Володкевича, Е.Д. Дніпрова, Б.К.Тєбієва, І.Ф.Прокопенко, О.М.Камишанченко. Однак за полем дослідження вчених залишились факти, які сприяли розвитку комерційної освіти, як цілісної системи підготовки підприємницьких кадрів для країни у другій половині ХІХ - початку ХХ ст.

Мета статті полягає у розкритті основних типів комерційних навчальних закладів, які діяли на території України протягом досліджуваного періоду. Сформуванню уявлення про цілі, методи та форми організації навчальної діяльності у вітчизняній комерційній школі.

Виклад основного матеріалу. У наслідку умов економічного життя, що змінилися, торгова діяльність прийняла на початку ХХ ст. вельми різноманітні і складні форми. При

комерційних розрахунках доводилося брати до уваги все більшу кількість різнорідних явищ. Комерсанти вже не могли обмежитися практичним досвідом, їм був потрібний ще круг загальних і спеціальних наукових знань. От чому на початку ХХ ст. у Франції та Германії, а у Російській імперії навіть раніше, у другій половині ХІХ ст., почалися спроби створити особливі школи, для підготовки до торгівельної діяльності. В той момент у всіх державах західної Європи комерційна освіта стала предметом особливих турбот не тільки купецтва, але і міських суспільних управлінь і досягла значного розвитку. Навіть уряди прийняли в справі розповсюдження комерційної освіти активну участь, яка з кожним роком помітно зростала. Окрім навчальних закладів різних типів, з'явилися особливі спілки, журнали, музеї і багата спеціалізована література. Розповсюдження комерційних знань скрізь було визнане необхідним і могутнім знаряддям для підйому торгових стосунків і промисловості. Протягом ХІХ ст. російський уряд також багато разів приймав заходи що до розвитку в країні комерційних знань, але вони були довгий час безрезультатні. Але вже в середині ХІХ ст., внаслідок необхідності поповнення торгівельно-промислового прошарку більш освіченими людьми, в деяких крупних торгових центрах купецькі товариства почали добиватися відкриття комерційних училищ, яких було дуже мало. Тільки у 1896 р. комерційній освіті в Російській імперії було дано міцну основу, унаслідок чого в кінці ХІХ - початку ХХ ст. стали швидко виникати різноманітні комерційні навчальні заклади різних типів [3, с. 5-6].

Комерційні навчальні заклади були зосереджені головним чином в Міністерстві Фінансів. За законом 1894 р. всі засновані комерційні навчальні заклади підпорядковувались у ведення цього Міністерства, куди в цьому ж році перейшли з ведення Міністерства Народної Освіти Одеське і Харківське комерційні училища і приватне комерційне училище Файга в Одесі.

15 квітня 1896 року було видано «Положення про комерційні навчальні заклади», в якому були викладені підстави, вказуючи на порядок заснування і управління цими закладами. «Положення» передбачали 4 типи подібних закладів: комерційні училища, торгівельні школи, торгівельні класи і курси комерційних знань і були першим законодавчим актом, оскільки до тих пір кожне училище діяло на підставі власного статуту. Але оскільки вимоги практичного життя у зв'язку з швидким зростанням комерційних навчальних закладів висунули ряд важливих питань, які не були передбачені прийнятим положенням, то 10 червня 1900 р. послідував перегляд і затвердження «Змін Положення про комерційні навчальні заклади» [5, с. 5].

Головною ланкою системи комерційної освіти стали *комерційні училища*, які розділялися на семикласні, які давали загальну і комерційну освіту, і трикласні, що давали тільки комерційну освіту. Згідно затвердженим 10 червня 1900 року «Змінам Положення про комерційні заклади», опікунським радам надавалося право подавати прохання про відкриття восьмого класу або додавати один або два підготовчих класи залежно від місцевих умов. Визначаючи загальну спрямованість комерційних училищ, з'їзд директорів і представників опікунських рад висловилися, що комерційні училища належать до розряду середніх навчальних закладів, що дають своїм вихованцям закінчену загальну освіту і мають на меті готувати діячів на відповідальні посади в крупних торгових і промислових підприємствах, а також готують до вступу у вищі навчальні заклади [2, с. 52].

Зважаючи, що середня комерційна школа не могла ставити своїм завданням підготовку до яких-небудь окремих професій в торгово-промисловій сфері, наприклад, бухгалтерів, комісіонерів, браківників товарів і т.п., а повинна випускати молодих людей, які легко зможуть вивчити на практиці кожен спеціальну комерційну справу, - на з'їзді

директорів і опікунів, було вирішено розподілити учбовий час на предмети таким чином: предметам загальноосвітнього циклу відводилося 80% учбового часу, 11,1% - предметам комерційного циклу, 8,9% - предметам пов'язаним з естетичним виховання особи.

До предметів комерційного циклу відносилися: бухгалтерія, політична економія, законодавство, товарознавство, комерційна арифметика і комерційна географія, комерційна кореспонденція, яка велася на іноземних мовах.

Політична економія була основним предметом комерційної освіти, як по практичній важливості знань, що містяться в ній, для будь-якої господарської справи, так і по великому загальноосвітньому значенню для розвитку учнів. На законодавство також зверталася велика увага, оскільки ознайомлення з основними законами країни, з основами державного і цивільного права для кожного освіченого громадянина, а для комерсанта і промисловця тим більше дуже важливе знайомство з основами торгівельного і промислового законодавства, з вексельним статутом та конкурсним процесом [5, с. 77].

У основу викладання деяких предметів був покладений принцип засвоєння учнями основ науки шляхом найбільшої самостійної праці. Майже у всіх училищах використовувалися наступні способи самостійної роботи вихованців: 1) робота з літературою в обладнаній бібліотеці; 2) практичні заняття; 3) наукові екскурсії; 4) реферати і наукові співбесіди; 5) ручна праця, 6) деякі училища вели учнівські журнали (наприклад, «Товарищ», «Зірниця», і «Молоді паростки»).

Училища практикували метод інтегрованих занять, тобто викладання загальноосвітніх наук поєднувати з комерційними, наприклад, написання творів з літератури на економічну тематику, вирішення деяких задач з арифметики з економічним нахилом. Проведення практичних занять супроводжувались ілюстрованими прикладами, які брались з торгової і промислової практики, учні отримували питання і завдання для самостійного вирішення. Автономний характер комерційної школи відкривав перед педагогічним колективом школи широкі можливості для експериментаторської діяльності. У практиці комерційних училищ активно застосовувалися найпрогресивніші в дидактичному відношенні методи навчання, направлені на розвиток пізнавальної активності учнів, їх уміння самостійно мислити, проявляти творчість. Для розв'язку завдань, максимально наближених до життя, в деяких училищах використовувалися проєктовані практичні заняття. На них використовувався метод збору відомостей для з'ясування характеру торгівлі, спостереження за особливостями торгівельних стосунків і на прикінці дослідження учень складав письмовий звіт про отриману інформацію. При переході з першого спеціального класу в другий, під час канікул, учні відправлялися, як практиканти, в торгівельні контори або до кредитних установ.

Комерційні училища одні з перших використали в своїй практиці характеризуючи систему оцінювання. Коли бали замінили характеристиками, було помічено, що така зміна позитивно вплинула на психологічний та моральний стан учнів і, таким чином, відбилася на їх успіхах. Усунулись не вигідні сторони бальної системи, образливість учнів на вчителів і сперечання між батьками і вчителями з приводу оцінки знань їх дітей з одного боку, а з другого боку характеристики змусили самих викладачів вдумливіше відноситися до своїх учнів і до їх індивідуальних особливостей [5 с. 132].

Для перевірки знань учнів іспити в більшості учбових закладів проводилися згідно «Тимчасовим правилам». Учні випускного класу складали іспити по всіх предметах в цьому класі з додаванням найважливіших відомостей з курсу попереднього класу. Атестат

видавався лише тим учням середній бал яких був не нижчий трьох, а звання кандидата комерції отримували учні, середній бал яких був не менше чотирьох та не було зауважень з приводу поведінки в період. У решті класів, заліки проводилися по тих предметах, викладання яких в класах закінчувалося.

Покарання учнів, як заходи помсти та кари, були скасовані в училищі, оскільки вважалося що такі дії не виховують дітей, а лише притуплюють їх етичну гідність, озлоблюють їх і викликають протидію з боку учнів. На зборах з'їзду директорів і опікунів було вирішено, що не покарання, а заходи виправлення і сприяння до самовдосконалення учнів повинні складати завдання діяльності вихователів

Виключення учнів із закладу, як міра крайня за своїми наслідками, обговорювалася в двох крайніх випадках: звільнення за погану поведінку і за безуспішність в заняттях. У обох випадках виключення не розглядалося як покарання, а швидше як останній неминучий засіб, необхідний на користь училища або на користь того учня, якого звільняють. Педагогічний комітет застосовував такі міри в особливо виняткових випадках лише після того, як всі засоби, що практикувалися, для виправлення поведінки або поліпшення успішності учня були використані і ніяких результатів досягнуто не було. Проте застосування мір такого характеру, залишало учневі можливість поступити в інший учбовий заклад, оскільки в свідоцтві про виключення наголошувалося лише те, що учень вибув. Таку лояльність з боку адміністрації можна пояснити тим, що перехід учня в інше середовище і само по собі виключення нерідко викликали в ньому зміни особи і він виправлявся у кращій бік.

У справі правильної постановки виховання вельми важливе значення має єдність між школою і сім'єю в їх дії на дітей. Тому в училищах головним чином використовувався метод зборів батьків і осіб учбово-виховного складу або для обміну думками з приводу загального явища в житті школи, або просто для особистих бесід з метою ближчого ознайомлення один з одним. Віталися і інші заходи зближення школи і сім'ї ради кращого досягнення виховних цілей [5 с. 58].

У більшості комерційних училищ, на важливому місці стояло розвинути в учнях естетичне відчуття; засобами для цього були, головним чином, знайомство з художніми творами російської і іноземної літератури; малювання і ліплення, де розвивається відчуття форми; відвідання музеїв і виставок художніх творів; деякі училища прагнули набувати навчальні посібники, карти, картини, в якомога кращому мистецькому виконанні.

Для підтримки наукового інтересу серед викладачів періодично проходили з'їзди по обміну досвідом, що благотворно впливало на педагогічну діяльність. Не обмежуючись взаємним спілкуванням викладачів у своєму колі і з'їздами, що періодично повторювалися, організовувалися відрядження за межі країни з науково-педагогічними цілями. Треба відмітити що викладачі в комерційних навчальних закладах користувалися відомим простором і ініціативою в проведенні тих або інших думок і поглядів на спосіб викладання свого предмету.

Комерційні училища відрізнялися від решти середніх навчальних закладів не тільки досконалішою учбово-матеріальною базою, але і учбовими планами, давали ґрунтовну спеціальну і загальноосвітню підготовку, краще ніж будь-яка інша середня школа в Російській імперії та відповідали вимогам буржуазного процесу [6 с. 31].

На ряду з комерційними училищами в кінці XIX - початку XX ст. поширення набули *торгівельні школи*, які готували службовців низького рангу до торговельно-промислових установ, а також для вступу в середні комерційні училища. Переймаючи досвід Європейських країн в школах на рівних підставах було прийнято сумісне навчання [2, с. 52].

Ставлячи своїм завданням підготовку достатньо розвинених майбутніх комерційних діячів (конторників, бухгалтерів і т. п.), всі без виключення торгівельні школи приділяли велику увагу загальній освіті, оскільки без нього не можливе засвоєння спеціальних знань. Вивчення спеціалізованих предметів не може бути зведене до засвоєння одних лише практичних навичок, без вивчення теоретичних знань, що дають цим навичкам розумну підставу і сенс. Педагогічні комітети торгових шкіл, самостійно розподіляли навчальні заняття загальноосвітнього і комерційного циклу, доцільно з наявними умовами місцевої промисловості і важливістю окремих складових частин шкільного курсу.

До навчання в торгівельній школі допускалися учні, що пройшли, підготовчий клас при ній же. Проходження навчання в таких класах було необхідним, оскільки відомості отримувані учнями при домашній або початковій шкільній підготовці були недостатніми для вступу в перший клас торгової школи. Обминути підготовчий клас могли тільки нечисленні учні, що перейшли, з гімназій, реальних і комерційних училищ (підготовчий курс в них прирівнювався в цьому випадку до курсу початкових училищ, а проходження 1 і 2 класів – до закінчення курсу двокласної міністерської школи) [4, с. 142].

Тривалість навчального курсу в торгівельних школах була не однаковою. Згідно «Положенням про комерційні навчальні заклади» 1986 р. були встановлені два типи шкіл: однокласна – з однорічним курсом і трикласна – з курсом трирічним, так само була надана можливість для засновників і піклувальних рад, з дозволу міністра фінансів, продляти при потребі учбовий курс школи того і іншого типу на один рік. Проте з часом однорічна школа була усунена з огляду на неможливість у такий короткий термін успішно засвоїти перелік призначених для засвоєння предметів. Плата за навчання в школі була неоднаковою і призначалася керівництвом школи залежно від виду школи (приватна або суспільна), від учнів, що вступали (для іногородніх плата могла бути вище). Однією з можливостей для школи звільнити учнів від плати за навчання було призначення іменних стипендій. Плата ж за навчання була одним з головних джерел фінансування торгових шкіл.

Випускникам що закінчує повний курс трикласних і чотирикласних шкіл надавалися пільги по відбуттю військової повинності, а пізніше і право на вільнопризначеного 2 розряду. Закінчуючи торгову школу випускники незабаром влаштовувалися на роботу. Велика частина випускників самі знаходили собі місця, користуючись знайомством з комерційними установами, що виникали завдяки відрядженням учнів до названих установ. Адміністрація школи, в громадських школах – піклувальна рада, а в приватних – засновники, в міру можливості сприяли визначенню на службу колишніх учнів [4, с. 138].

Таким чином, російські торгівельні школи давали не тільки спеціальну освіту, але і були вимушені заповнювати недоліки загальної, чим привертати до себе велику кількість охочих вчитися. З часом кращі з шкіл переростали в комерційні училища.

Торгівельні класи і курси комерційних знань ставили собі завданням повідомляти особам різного віку, не молодше проте 12 років, переважно з тих, які були на службі в торговельно-промислових установах, знання з різних предметів комерційної спеціальності,

необхідних в торгівельній справі [2, с. 52]. Торгівельні класи розміщувалися переважно в школах, при яких відкривались, зрідка – в приміщеннях, які знімалися, а іноді і в квартирах засновників. Окремих бібліотек в більшості торгівельних класів не було, і учні користувалися книгами тих учбових закладів, при яких вони знаходилися.

Порядок прийому осіб, бажаючих поступити в торгівельні класи, був різний: у Козлові, Костромі, Києві, Москві, Харкові, при Тверській мануфактурі – за заявою з пропозицією ознайомитися з програмами вибраних предметів; у торгівельних класах при торгівельній школі імені Імператора Миколи II і на спеціальних курсах Цирклера – за іспитом. У торгових класах у Варшаві – за свідотством про закінчення 4 класів середньо-учбових закладів. Що стосується до сумісного навчання осіб обох статей в торгівельних класах, то виявляється, що в Козлове, Костромі, Харкові, Києві, Москві і у Цирклера навчання ведеться сумісне; при торгівельній школі імені Імператора Миколи II і при Тверській мануфактурі приймаються тільки чоловіки, у Варшаві – тільки жінки.

Занята в торгівельних класах відбувалися впродовж 2-х років у денні і вечірні години. Вони мали бути розподілені так, щоб заняття могли відвідувати службовці в торговельно-промислових установах. При розподіленні предметів навчальні комітети керувались необхідністю дати загальний розвиток і достатню підготовку для осіб, охочих вивчати спеціальні предмети: бухгалтерію і комерційну арифметику, комерційну кореспонденцію, комерцію, товарознавство, технологію і торгівельні закони. Залежно від місцевих умов в торгових класах могли викладатися не всі предмети. Метою проведення цих предметів було приготування слухачів для ведення торгових книг і взагалі до служби в торговельно-промислових закладах. Знання слухачів контролювалися диспутами, бесідами, письмовими роботами та іспитом. Іспити проводяться скрізь письмові і усні. Випускникам видавалося свідотство і надавалися пільги по відбуванню військової повинності, що прирівнювалось до пільг для випускників державних навчальних закладів четвертого розряду. [4, с. 165].

Ще однією масовою формою комерційної освіти були *курси комерційних знань*. На них навчалися всі охочі, будь-якого віку і станових положень. У аудиторіях де проводилися курси можна було зустріти осіб з різним рівнем освіти. Курси мали цілеспрямований професійний характер і влаштовувалися окремо по групах для бухгалтерів, прикажчиків або страхових агентів. Курс навчання ділився на семестри, у першому в основному вивчалися іноземні мови, а у другому комерційні дисципліни. Спілки по розповсюдженню комерційної освіти прагнули організувати слухачам безкоштовні лекції з політичної економії, по фінансово-політичним наукам, торговому і вексельному праву.

Підводячи підсумок можна сказати, що активний розвиток комерційної освіти відображав потреби суспільства в грамотних службовцях для комерційної сфери діяльності. Тому навчальні заклади організувалися приватними особами, представниками земств, купецьких товариств, в тих містах, де в цьому була гостра необхідність. Як відзначав в своїх спогадах С.Ю.Вітте «Промисловці і комерсанти, - почали брати активну участь в організації комерційних шкіл і в їх управлінні, давати свої кошти на устрій і підтримку своїх комерційних училищ» [1, с. 255]. Сфера компетенції опікунських рад, була достатньо широка і торкалася, більшою чи меншою мірою, всіх сторін шкільного життя. Ця обставина зближувала між собою школу і трудові потреби суспільства, забезпечивши тим самим насичення ринку кваліфікованими комерсантами.

Список літератури: 1. Вітте С.Ю. Воспоминания: В 3 т. Т2 (1894-1905). М., 1960. – 639 с. 2. Державний архів Харківської області. - Ф. 649. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арк. 99., С. 52 3. Коммерческая энциклопедия М. Ротшильда. Под. ред. С.С. Григорьева. Настольная справочная книга по всем отраслям коммерческих знаний. Т. 1. С-Пб., 1905. - 525 с. 4. Коммерческое образование. Изд. под ред. А.Н. Глаголева. Москва, Тип т-ва И.Д. Сытина. 1904. Ч.1, 445 с. 5.

Материалы по коммерческому образованию Спб., тип. им. В.В. Комарова 1901. Вып I
Коммерческие училища съезд директоров и представителей попечительных советов в июне
месяце 1901 года в г. С.-Петербурге.

Ю.О. Моргун

**СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Розкрито основні типи комерційних навчальних закладів, які діяли на території України
протягом досліджуваного періоду. Автором сформовано уявлення про цілі, методи та форми
організації навчальної діяльності у вітчизняній комерційній школі.

Ю.А.Моргун

**СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ КОММЕРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ - НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА**

Раскрыты основные типы коммерческих учебных заведений, которые действовали
на территории Украины на протяжении исследуемого периода. Автором сформировано
представление о целях, методах и формах организации учебной деятельности в
отечественной коммерческой школе.

Y.A. Morgun

**TRAINING SYSTEM FOR BUSINESS IN THE SECOND HALF XIX -
BEGINNING OF XX CENTURY**

It outlines the main types of commercial schools, which acted on the territory of Ukraine
during the study period. The author formed an idea of the aims, methods and forms of
organization of training activities in the domestic business schools.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2010

УДК 378.147:37113](510)

*Олійникова К. І.
м. Харків, Україна*

**СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ПЕРІОД
СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА У КНР (1949-1956 РР.)**

Постановка проблеми. Після зародження система незалежної вищої педагогічної
освіти пережила кілька суспільних систем і етапів розвитку історії Китаю, наприклад,
династію Цин, Китайську Республіку, революційний опорний район, Китайську Народну
Республіку. Відбувалися зміни у політиці, економіці, відбувалися зміни і у педагогічній
системі: були зроблені спроби використовувати японську, американську і радянську
модель, а також досвід різних систем вищої педагогічної освіти. Одночасно зі змінами у
галузі політики і економіки у новому Китаї після 1949 р., вища педагогічна освіта
пройшла декілька основних історичних етапів розвитку. Проте саме у період
соціалістичного будівництва у КНР (1949-1956 рр.) було вперше визначено мету,